

DĚTSTVÍ JAKO VÝZNAMNÝ PROBLÉM DĚJIN PEDAGOGIKY - NOVÉ PERSPEKTIVY POHLEDU

Pavel Neumeister

Anotace

Příspěvek se zabývá dětstvím a jeho historickými proměnami. Dětství vnímá jako sociálně konstruovanou kategorii, která je odvozena z obecných vzorců dobového vědění, obsahuje a odráží významné antropologické názory a je základem dobových konstrukcí cílů výchovy a vzdělávání.

Klíčové pojmy

Dětství, vývojově-socializační paradigma, sociálně-historické paradigma, familiarizace, christianizace, scholarizace, etatizace.

Abstract

Childhood as an important issue in the history of pedagogy – new perspectives

The paper discussed childhood and the historical changes of the approaches to it. Childhood is regarded as a socially constructed concept which derives from general knowledge patterns of a particular period. The concept of childhood reflects prominent anthropological viewpoints and its definition in a particular time in history accounts for the historical changes of educational goals.

Key words

Childhood, the paradigm of ontogenesis and socialization, socio-historical paradigm, familiarization, Christianization, nationalization of schooling.

„V pedagogice jako vědě, stejně jako ve školní edukační praxi, se čas od času nastoluje téma obratu k dítěti. Stává se tak, když je pedagogické myšlení podrobeno kritice, že nebere dítě dostatečně v úvahu; jinak řečeno – způsoby vyučování a učení neodpovídají jeho vývojovým možnostem, odcizují se zvláštností jeho prožívání, myšlení, usilování ...“¹

¹ HELUS, Z. *Dítě v osobnostním pojetí*. Praha : Portál, 2004, s. 9.

Svůj článek jsem záměrně zahájil citátem z úvodu studie Zdeňka Heluse *Dítě v osobnostním pojetí*. Není však recenzí jeho pedagogické studie, spíše se snaží vést s autorem dialog. Základem tohoto dialogu je přístup ke konkrétnímu pedagogickému problému jinou optikou, z jiné teoretické základny a nabídnutí alternativního pojetí.

Zdeňk Helus ve své studii vychází definuje „obrat k dítěti“ jako změnu uchopování kategorie dětství ve smyslu jeho vnímání jako svěbytné osobnosti se specifickými charakteristikami, které je nutné v procesu edukace respektovat. S tímto názorem je nutné souhlasit. Je však nutné se ohradit k argumentaci, kterou pro prosazení obratu k dítěti používá.

Obrat k dítěti je deklarován jako výsledek dlouhého historického procesu výchovy a vzdělání, jako proces, kterému předcházela období neschopná vnímat a respektovat specifika dítěte. Tato pedocentrická koncepce tedy využívá dětství jako transhistorický jev, biologicky daný lidskému organismu. Jednotlivé variace v přístupu k dítěti, dané kulturou a společností, jsou hodnoceny podle toho, jak jsou těmto biologickým danostem přiměřené. Celkové pojetí dějin a dítěte tak získává výrazný hodnotící charakter, založený na ideji pokroku, směřování od nedokonalých forem výchovy k formám dokonalejším. Helusovo pojetí dětství je tak možné zařadit do tradičního, tzv. vývojově-socializačního paradigmatu dětství.² Dětství je vnímáno jako období růstu a vývoje. Jeho základním předpokladem je následnost změn lidského organismu a jeho tělesných a psychických znaků v určitém pořadí dané zákony vývoje. Shrňme-li tedy Helusova teoretická východiska, můžeme je definovat prostřednictvím následujících výroků:

- člověk se rodí dítětem, ale stává se dospělým,
- dětství je univerzální (obecně platnou) a transhistorickou hodnotou,
- pokrok výchovy je měřitelný mírou respektování specifík dítěte,
- konkrétní podoba dětství člověka významně ovlivňuje jeho budoucí život (významná hodnota harmonického dětství - vliv psychoanalýzy).

Cílem tohoto příspěvku je podat stručný nástin dějin dětství z odlišných teoretických pozic. Východiskem mého chápání dětství je sociálně-historické paradigma, které klade důraz na vliv sociálního prostředí v procesu výchovy a vzdělávání.³ Z pozice sociálně-historického paradigmatu je dětství nazíráno

² Pojetí výchovně-socializačního paradigmatu a sociálně-historického paradigmatu rozpracovaly MIŠÍKOVÁ, J., UHROVÁ, V. *Dieťa a detstvo v ľudskej spoločnosti*. In: KOLÁRIKOVÁ, Z., PUPALA, B. (Ed.). *Předškolní a primární pedagogika*. Praha : Portál, 2001, s. 28 a násl.

³ Tamtéž, s. 28 a násl.

jako sociální konstrukce, kterou si každá společnost či kultura vytváří pro uchopení reality, v našem případě pro uchopování dítěte. Dětství v rámci dějin pedagogiky nepředstavuje stabilní a kontinuální entitu, ale naopak je proměnlivé, respektující specifické dobové formy vědění.⁴ Dětství jako sociální konstrukce je výtvozem lidských společností. Je nástrojem subjektivních interpretací rozdílné kvality nedospělého jedince. Tyto subjektivní interpretace se objektivizují, typizují a habitualizují v procesu sociálních interakcí a stávají se tak ustálenými modely, závaznými pro nazírání dětí a přístup k nim.⁵

Sociálně-historické paradigma dětství je možné shrnout prostřednictvím následujících výroků:

- člověk se stává dítětem, stejně tak se stává dospělým,
- dětství je historicky, sociálně a kulturně podmíněnou hodnotou, která je odvozena od dominantních způsobů popisu specifík dítěte,
- je nutné odmítnout ideu pokroku v přístupu k dítěti,
- je nutné nahradit hodnotící pojetí dějin dětství pojetím chápacím,
- dobová podoba výchovy a vzdělávání odpovídá dobovému chápání dětství.

Z těchto teoretických východisek také vyplývají základní problémy dějin dětství:

- jak, podle jakých vzorců byly rozdíly dětí a dospělých vnímány,
- kteří sociální aktéři v daných historických obdobích vytvářeli významné interpretace dětství,
- jak, jakými prostředky byly tyto interpretace objektivizovány,
- jak byl na základě takto konstruovaných a objektivizovaných kvalit dětství chápán status dítěte v rámci společnosti,
- jak toto dobové chápání dětství ovlivňovalo cíle, obsahy a prostředky výchovy a vzdělávání.

Z hlediska sociálně-historického paradigmatu je tedy nutné odmítnout pojem obrat k dítěti. Každá dobová koncepce svým přístupem k problematice dítěte takovýmto obratem byla. Avšak obratem pokaždé jiným, obratem k jinak koncipovanému dítěti.

⁴ KAŠČÁK, O. Korešpondencia dobových pedagogických antropológií a spôsobov zobrazovania dieťaťa. In. PEDAGOGIKA, 2/2005, S. 91-93.

⁵ BERGER, P., LUCKMANN, T. *Konstrukce sociální reality*. Praha : CDK, 1999, s. 56 a násl. DÜLMEN, R. van. *Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly*. Praha : Dokořán, 2002, s. 39-40.

Zpochybnění vývojově-socializačního paradigmatu vede také ke zpochybnění obecného modelu dějin dětství jako postupného zvyšování pozornosti vůči dítěti a respektování jeho specifík. Proto je nutné v rámci této práce načrtnout novou osnovu historického procesu proměňování kategorie dětství.⁶

Zabýváme-li se proměnami dětství, nutně je musíme vnímat v kontextu dobových antropologií.⁷ Významným kritériem je také dobová představa času. V rámci tohoto procesu je možné vymezit několik základních podob dětství, které se liší podle aktérů, kteří měli dominantní úlohu v jejich definování.

Na základě zkoumání dobových reálií je možné v procesu dějin dětství identifikovat následující procesy jeho konstruování:

Familiarizace dětství

Pojem familiarizace označuje proces konstruování dětství, jehož významným aktérem byla rodina. Proces familiarizace je charakteristický především pro období pravěku (období formování rodiny) a starověku. Postavení dítěte ve jmenovaném vycházelo z patriarchálního uspořádání rodiny, ve které měl dominantní pozici otec. Vztah otce k dítěti byl v podstatě vztahem vlastnickým, dítě bylo chápáno jako osobní vlastnictví otce, jeho pozice byla srovnatelná s pozicí otroka. Představovalo především pracovní sílu a objekt sňatkové politiky rodiny.

Christianizace dětství

Pojem christianizace dětství označuje významný vliv křesťanství na konstruování dítěte. Dítě se stává významnou kategorií novozákonní tradice křesťanství. Vztah člověka a boha je popisován analogicky vztahu otce a dítěte. Z eschato-

⁶ Záměrně zde místo pojmu vývoj používám pojem historické proměny. Pojem vývoj totiž předpokládá kontinuitu daného procesu a jeho směřování od primitivnějších forem dětství k formám vyspělým. Pojem proměny tuto koncepci odmítá a je vhodnou základnou pro popis diskontinuity dějin.

⁷ V předmoderních dějinách se v evropském myšlení zformovaly tři významné koncepce člověka. Starověké pojetí charakterizovalo člověka jako: *zoon echo logon (řec.)* - bytost mluvící a naslouchající, *zoon politikon (řec.)* - bytost společenská, *animal rationale (lat.)* - bytost nadaná rozumem, středověká. Středověké antropologie popisovala člověka jako *Imago Dei* - Boží obraz, záměr. Novověká antropologická tradice charakterizuje člověka jako myslící subjekt. In. PELCOVÁ, N. *Filosofická a pedagogická antropologie*. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2000, s. 23 a násl.

logického hlediska bylo dětství chápáno jako stav nevinnosti, děti byly považovány za neschopné hřešit. Toto pojetí ovlivňovalo i představy o posmrtném životě dětí, vytvářelo základnu pro volbu výchovně-vzdělávacích cílů a jejich prostředků.

Scholarizace dětství

Pojmem scholarizace označujeme další proces konstruování dětství. Tento proces spojuje dětství s požadavkem školního vzdělávání. Dětství je přímo obdobím školní přípravy. Tato příprava z počátku nebyla vázána na konkrétní věk dítěte, postupně se však v dílech filosofů a později i pedagogů zformoval požadavek všeobecného vzdělávání dětí v určitém věkovém rozmezí, zároveň také požadavek, aby prostředky výchovy odpovídaly specifikům dítěte.

Etatizace dětství

Etatizace představuje formování koncepce dětství státem a státní legislativou. Proces etatizace těsně souvisí s ideou výchovy jako nástroje integrace jedince do struktur státu. Dítě je chápáno jako potenciál budoucího rozvoje státu. Z tohoto důvodu stát a státní moc zasahuje do rodinných vztahů, omezuje prostřednictvím zákonů pravomoc rodičů na dětmí, stanovuje hranice dospělosti, vymezuje konkrétní etapu života (věkem) obecnou vzdělávací povinnost.

Dějiny dětství není možné popisovat jako střídání jednotlivých procesů. Všechny tyto procesy se v průběhu dějin dětství vzájemně střídaly a doplňovaly. Prostřednictvím vzájemné kombinace jmenovaných procesy konstruování dětství můžeme popsat jednotlivá období jeho historického vývoje. Pro bližší orientaci nabízím jako přehled následující tabulku:

Historická epocha	Způsoby konstruování dětství Sociální aktéři, kteří se významně podílejí na konstruování dětství	Prostředky objektivace konstruovaného dětství Nástroje, kterými se daná konstrukce stává obecně užívaným modelem	Status dítěte
Období pravěku	Počátky familiarizace (vznik rodiny jako společenské instituce, směřování k patriarchální formě rodinného zřízení)	Mýtus, magie, tabu Rituály přechodu z dětství do dospělosti	Dítě je zcela odlišným jedincem než dospělý Dítě je v rizikových obdobích chápáno jako přítěž Infanticida je běžnou praxí
Období starověkých států	Familiarizace Patriarchální uspořádání rodiny Počátky etatizace Stát svými zákony spíše zakotvuje dominantní postavení otce	Mýtus, otcovská pravomoc (patria potestas, manus), právo, spisy filosofů	Dítě je majetkem rodiny (otce) Uznává jeho legitimitu Dítě je potenciál pro službu obci Infanticida je přípustná.
Období středověku	Christianizace Církev oslabuje tradiční rodinné vztahy Dítě je rovno dospělému, dítě je malý dospělý	Náboženská dogmata, tradice, právo (světské i církevní) spisy filosofů a teologů	Dítě je dědicem, pokračovatelem pokrevní linie, držení majetku, nástrojem sňatkové politiky Zákaz infanticidy
Období raného novověku	Christianizace Etatizace Scholarizace (první pokusy o realizaci obecného vzdělání)	Právo, filosofie a pedagogika, školské reformy	Dítě - potenciál pro budoucnost státu Požadavek ochrany a péče Dítě - pracovní síla

Období vrcholného novověku	Etatizace Scholarizace	Zákony státu Věda (pedagogika, psychologie, pediatrie) Pedocentrismus	Dětství je definováno jako období rozvoje a vzdělávání Dětství je obdobím spokojenosti a harmonie
Období moderních dějin	Etatizace Scholarizace Popkultura	Zákony Věda (psychologie) Masmédia	Dětství je odlišnou kvalitou než dospělí. Práva dítěte Děti jsou konzumenty kultury pro děti

Je tedy zřejmé, že dětství v průběhu lidských dějin prošlo významnými proměnami. Tyto proměny vycházely z dobových konstrukcí dětství, které byly nástrojem vnímání dítěte a jednání vůči němu. Dobové pedagogické názory tyto vzorce reflektovaly, doplňovaly či kritizovaly.

Dějiny dětství jako proměny konstruování specifík dítěte by se měly podle mého názoru stát pevnou součástí dějin pedagogiky. Není totiž možné rekonstruovat dobové pedagogické názory na cíle a prostředky výchovy a vzdělávání, aniž bychom znali dobové vymezení charakteristik dítěte jako jejich objektu.

Seznam literatury:

- ARIES, P. *Centuries of childhood*. New York : Vintage, 1962
- GENNEP, A. van. *Přechodové rituály*. Praha : Karolinum, 1996
- NESLÁDKOVÁ, L. *Významový slovník k vybraným oblastem středověkých dějin kultury v českých zemích*. Ostrava : OU, 1996
- DÜLMEN, R. van. *Kultura a každodenní život v raném novověku*. Praha : Argo, 1999
- DÜLMEN, R. van. *Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly*. Praha : Dokořán, 2002
- LE GOFF, J. /edit./ *Středověký člověk a jeho svět*. Praha : Garamond, 1999
- LE GOFF, J., SCHMITT, J.C. /edit./ *Encyklopedie středověku*. Praha : Vyšehrad, 2002

- BERGER, P., LUCKMANN, T. *Sociální konstrukce reality*. Praha : CKD. 1999.
- HORSKÁ, P., KUČERA, M., MAUR, E., STLOUKAL, M. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha : Panorama, 1990
- KOLÁRIKOVÁ, Z., PUPALA, B. (Ed.). *Předškolní a primární pedagogika*. Praha : Portál, 2001
- PELCOVÁ, N. *Filosofická a pedagogická antropologie*. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2000
- SHORTER, E. *Die Geburt der modernen Familie*. Hamburk : Rowolt Verlag, 1977
- HELUS, Z. *Dítě v osobnostním pojetí*. Praha : Portál, 2004
- KLABOUC, J. *Manželství a rodina v minulosti*. Praha : Orbis, 1962

Sborníky a články v periodikách:

- JIRÁNEK, T., KUBEŠ, J. /edit./ *Dítě a dětství napříč staletími. Sborník vědeckých prací*. Pardubice : Univerzita Pardubice, 2002
- REICHRTOVÁ, N. Dětská otázka v husitství, In *Československý časopis historický* 28, 1980.
- SPUNAR, P. Rodzina i dzieci w pogladach Jana Husa. *Kwartalnik historyczny* 90, 1983
- NODL, M. Dětství v předmoderní době. In *Souvislosti 4/1996*
- SHAHAR, S. Vývojové fáze dětství. In *Souvislosti 4/1996*
- BLAŽEK, B. Zdroje soudobého konceptu dětství. In *Souvislosti 4/1996*
- KAŠČÁK, O. Korešpondencia dobových pedagogických antropológií a spôsobov zobrazovania dieťaťa. In *PEDAGOGIKA*, 2/2005, S. 91–101.

Pavel Neumeister
Katedra pedagogiky s celoškolskou působností
PdF UP Olomouc